

Философски алтернативи Philosophical alternatives

6/2011

ГОДИНА XX

VOL. XX

СПИСАНИЕ НА ИНСТИТУТА

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩЕСТВАТА

И ЗНАНИЕТО ПРИ БАН

СЪДЪРЖАНИЕ

КЛАСИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

Аристотел – Никомахова етика. Книга Еpsilon V	5
Димка Гочева – Нов превод на „Никомахова етика“ в контекста на актуалните интерпретаторски тенденции в аристотелознанието	23

ФИЛОСОФСКИ ПОДХОДИ КЪМ СУБЕКТНОСТТА

Майя Георгиева – Проблемът със „субектността“	31
---	----

РАКУРСИ КЪМ ЧОВЕКА

Христо Гьошев – Идеята за „човечество“ и човешките права	40
Васил Видински – Срещу вътрешната телеология на автопойезиса (остаряването и футуристичните програми)	49
Хараламби Паницидис – В. В. Розанов – от метафизика на пола към философия на историята	60

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ (ДОКТОРАНТСКИ БЛОК)

Анета Карагеоргиева – Семинар-симпозиум на тема „Понятие и значение“	67
Мириян Асенов – Сърл за понятията при Фреге	68
Павлина Мартинова – Референция и предикация (в лингвистична перспектива)	71
Борис Панков – Прокситипове, умозаклучения и контекст	72
Димитър Г. Иванов – Понятието за истина	75
Албена Николова – Истината като философски и правен термин	77
Иглика Милушева – Латински понятия за „добродетелност“ в метрична епитафия от Никопол	81

ВАСИЛ ВИДИНСКИ

СРЕЩУ ВЪТРЕШНАТА ТЕЛЕОЛОГИЯ НА АВТОПОЙЕЗИСА (ОСТАРЯВАНЕТО И ФУТУРИСТИЧНИТЕ ПРОГРАМИ)

Abstract

The article is an attempt to reconsider the concept of intrinsic teleology in organisms by introducing 'senescence' in all complex autopoietic systems. The hypothesis is that what seems "teleological unity" is a result of multitude interactions between two more general systems: 'boundaries' and 'forces'. Which means the organism will be almost teleological and almost a unity. This theoretical model predicts mutations and metamorphoses (their alternative is senescence) in all 'living systems' and separates them from 'the living' itself. Therefore senescence is indispensable element in all futuristic programs. As a whole the reasoning is an objection to both Maturana-Varela and Deleuze-Guattari.

Keywords: autopoiesis, interaction, living system, living, senescence, forces-and-boundaries, teleology.

ВЪВЕДЕНИЕ

Телеологията в организма се мисли като безкрайна целесъобразност, а автопойезисът в своята крайна форма е вечен вътрешен двигател. Тогава как се разбира и къде се разполага остаряването на живите системи? Странно е, че този толкова очевиден и непосредствен феномен не е предизвикал почти никакви систематични философски обобщения, въпреки постоянния интерес и изследване. От друга страна, проблемът „защо някои от живите организми остаряват“ е отново модна, важна (и на моменти клиширана) тема през последните две десетилетия в биологията, физиката и математиката¹. В тази връзка споменатата метафизическа липса (при това в рамките на застаряващата европейска култура) става още по-озадачаваща.

ОСТАРЯВАНЕТО СРЕЩУ СМЪРТТА

Живото много често се разбира в опозиция със смъртта и очевидният процес на остаряване сякаш остава извън принципите на телеологичния организъм, или на автопойетичното, или на живото (това са изначално различни регистри, обединени за първи път от Варела и Матурана). Състаряването на пръв поглед не е необходим процес (нито на ниво клетка, нито на ниво организъм) и поради тази причина не може да се смята за същностна характеристика на живото; въпреки това е добре да се проследи неговата дълбинна поява – не в еволюционен смисъл, а в трансцендентален: защо изобщо е възможно остаряването?

Няколко начални и класически примера:

1. Остаряване не се наблюдава при раковите и половите клетки.
2. Остаряване не се наблюдава при едноклетъчни организми, а когато става дума за клетъчно стареене, то просто се описва тяхното пост-митотично състояние (т.е. репликативно стареене, пределът на Хейфлик). Клетките, разбира се, имат и друга възможност – програмираната клетъчна смърт, апоптоза.

3. Остаряване (все още) не може със сигурност да се установи при някои организми като хидрата.

При това изброяване става очевидно защо стареенето не е част от дефиницията за жива система. Но подобно прибързано заключение може да е доста подвеждащо, както ще опитам да илюстрирам по-надолу.

В началото е добре да се направи една важна уговорка: смъртта (или безсмъртието) на живото все още не казва достатъчно. Работата с двойки понятия (живот-смърт; ерос-танатос) е винаги изкушаваща, но в случая това означава да мислим смъртта като опозиция, като нещо външно.

Вместо тази чужда, внезапна и външна смърт, може – поне на понятийно ниво – да се въведе собственото, постепенно и вътрешно остаряване. Всъщност това е по-радикална гледна точка от смъртта (или дори от смъртността) на организмите: защото в този случай живата система старее и се променя същностно, отвътре – това е нейно дело. Затова двете понятия не само, че не трябва да се отъждествяват, а е добре да се противопоставят. Дори – чрез някакъв риторически и краен ход – ще кажа, че остаряването не води по необходимост до смърт. Не само заради ‘платото на смъртността’ в късната старческа възраст, но и заради пророческия мит около Сибила²: „Аз съм ходил и в Куме и съм виждал Сибила с очите си. Тя висеше в една стъкленица и когато дечурлигата я питаха: ‘Σίβυλλα τί θέλει’, тя отговаряше: ‘αλοθαίνειν θέλω’”³.

Проблемът за стареенето е претърпял множество промени и криволичения след XVIIв. Тук няма място за подробен исторически преглед, но искам да спомена за едно уж маргинално, но симптоматично и интересно събитие.

КЛИШЕТО И ДВЕ ТИПИЧНИ НАПРЕЖЕНИЯ

Senectus ipsa morbus est: през 1732 Якоб Хутер (1708–1768) издава своята дисертация, където твърди, че самата старост е болест⁴. Текстът на изследването е кратък (44 стр.), като в него Хутер опитва да обясни остаряването през чисто механични процеси: втвърдяване и стесняване на тъкани – видимо влияние от иатромеханиката⁵. Това влияние, разбира се, се дължи на изключителната мощ на физиката през този период и непрекъснатото превеждане на всички философски понятия и частнонаучни открития в явления и отношения от механицизма и дори в терминология от (класическата) механика.

Старостта отдавна не се смята за болест (XVII–XIX в.); въпреки това, както ще опитам да покажа, цялата традиция след Хутер обикаля неусетно около това твърдение: разиграва го, скрива го, предполага го, спори с него, но в крайна сметка не го поставя под същностно съмнение... ‘Старостта като болест’ означава, че тя е нещо случайно спрямо живото; поради тази причина редовно забравяме за нея както в определенията на организма, така и във философските систематизации. Обръщаме внимание на пораждането и смъртта, но не и на ‘замирането като живеене’. Това е клишетото, през което се възхищаваме на организмите – липсващото стареене. Сякаш най-голямата тайна и тишина не е, че сме смъртни или безсмъртни, а че остаряваме.

Твърдението на Хутер обаче е особено и със своята двузначност – старостта е външна причина, защото може да се лекува (поне частично)⁶; от друга страна, този процес (по втвърдяване и стесняване) е представен като механистичен и естествен. Същото се случва няколко години по-рано, когато Егидиус Глагау приписва следните думи на Хипократ: totum hominem a nativitate morbum esse, т. е. целият човек е болен от момента на своето раждане. Тогава това външен или вътрешен проблем е?

Може да се обобщи, че тук имаме две различни понятийни смесвания: а) пряко и ненужно свързване и отъждествяване на остаряването със смъртта; и б) колебанието дали стареенето е естествен вътрешен процес или наложена външна причина. Тези две типични напрежения могат да се проследят и до ден днешен. Те ще са отправна и финална точка за това изложение.

Но какво всъщност означава алтернативата: старостта да не е болест?

НАТРУПВАНЕТО СРЕЩУ ТЕЛЕОЛОГИЯТА

Що се отнася до понятието „телеология на живота“⁷, то може да се очертаят три основни етапа.

Регулативна телеология

Петдесет години след Хутер ще се появи следната дефиниция: „Организиран продукт на природата е този, в който всичко е взаимнообразно – и цел, и средство. Нищо в него не е напразно, без цел, или годно да се приписва на сляп природен механизъм“⁸. Става дума за Кант и за забележителната „Критика на способността за съждение“. Тази категорична атака срещу иатромеханизма и въвеждането на понятието за „вътрешна целесъобразност“ (като максима) сякаш преодолява и косвено разрешава двете напрежения по-нагоре като просто изключва стареенето, поне регулативно. Тази нова школа, следваща Кант, е известна в Германия като телеомеханицизъм. В нея двете стратегии – на целесъобразността и на механицизма – съществуват едновременно и се допълват.

Телеономия

Съвременната медицина не се интересува от Кант, а биологията през ХХ в. постепенно се отказва от телеомеханизма. Затова от 1958 г. този тип кантианско разрешаване на конфликта започва да бъде наричан „телеономия“, т. е. псевдо-телеология. Целта е тя ясно да се изхвърли и разграничи от действителното описание на нещата, които остават само и единствено механистични⁹. В резултат понятието за „телеология“ отново е низвергнато от биологията като емпирично необосновано и просто привидно. Това, разбира се, не е връщане на иатромеханиката, но си е типичен механистичен подход – остатъци от него се виждат дори в съвременния витализъм.

Конститутивна телеология

След 1972 г. – като контрареакция на доминантното механистично състояние, Матурана и Варела предлагат самосъздаването на организма (автопойезис) да се приема като конститутивно явление. Според тях има достатъчно емпирични данни, които го потвърждават¹⁰. Те се опират и на философа Ханс Йонас с неговото онтологико-гносеологическо понятие за метаболизъм и изследването върху минималната форма на живот. Не само това, но следвайки понятийния апарат на Кант, Варела приема, че именно ние сме *intellectus archetypus*, нещо направо немислимо за самия Кант.

Този неусетен преход от регулативна към конститутивна телеология е изключително важен, но, както се забелязва, никъде в бегло скицирания исторически процес не присъства по същество темата за остаряването (за разлика от темата за смъртта). Предпола-

гам, че в случая причината може да се потърси и в неразграничаването на понятията за време и история. Автопойезисът (телеологичният кръг) се приема като времеви процес; и макар Кант да не мисли вътрешната телеология като времева, а като регулативен принцип, то със сигурност в максимата няма никаква идея за натрупване.

Напротив, телеологията трябва да се обремени с история. Не с време, а с натрупване¹¹. Може би телеологията като чист, абстрактен принцип би могла да преминава през всички живи системи и само така – в своето преминаване – може да бъде безкрайна и безсмъртна; но това изглежда като доста неовладяна метафизическа хипотеза. Вместо това, в своето конкретно проявление (а именно това е действителният залог), телеологията трябва да е натрупване и деформация. Деформацията е същностното проявление на живото. Разбира се, всяка деформация включва в себе си оформянето (и самосъздаването, и трансформацията), но освен това указва на прекъснатия и бавен процес всяка форма да се разрушава (или променя) в друга. Ако формообразуващата сила е винаги телеологична, то деформацията със сигурност е отклонение от целесъобразността. Не само това, но мутацията, която е причина за всяка естествена и самопричинена деформация, трябва да бъде част от същността на телеологичното, т. е. самото понятие за телеология трябва да бъде реформирано.

Обобщение: натрупването не е само времеви процес, а историческо напластяване. Не чиста структура, а материална система. При всяко натрупване обаче телеологията може да бъде деформирана – и тук не става дума за трансформациите и метаморфозите в организма, които са телеологични, а става дума за деформациите и мутациите, които нарушават целесъобразността. Накратко: ние имаме не телеонмия, не чиста телеология, а множествени и преплетени сили.

Самосъздаването. Сила и граница

Дотук разгледахме водещата и невидима историко-концептуална рамка „Senectus ipsa morbus est“ заедно с двете типични понятийни напрежения около стареенето (отъждествяването му със смъртта и колебанието около неговия вътрешен или външен характер); след това въведохме контратезата за натрупването.

Време е да видим какво е ‘автопойезис’. Интересно е, че в началната идея за самосъздаване стои холистичният подход и основополагащите идеи за завършеност (autopoietic closure), цяло и единство. Възпроизводството и еволюцията са вторични спрямо тази самосъздаваща и самоорганизираща се система¹². Ето изясняване на някои основни термини: ако се разглеждат отношенията, то имаме пространствени системи (кристали) и механистични системи (техен подклас са живите, самосъздаващи се системи). В зависимост дали системата произвежда себе си или произвежда нещо друго, то тя е автопойетична (автономна) или алопойетична (не автономна)¹³. Така всички състояния на организма са автопойетични и водят до автопойезис, т. е. това са затворени системи и те се описват предимно през тяхната организация¹⁴. През цялото време неусетно става дума за единство: дори възпроизводството не е възможно, без да има цялост, която да се самопроизвежда¹⁵. Така всъщност онтологичният проблем се измества – от първоначалното създаване („защо съществува нещо, а не нищо?“) към самопроизвеждането (автопойезис) и възпроизвеждането (а оттам и еволюционните промени). Това изместване е доста подозрително. Не че е нужно да се връщат нещата в началото, както е направил Лайбниц, но е добре да се помисли какво е скрито зад идеята за единство и защо се изследва именно организацията на живите системи.

Ако разгледаме остаряването извън чисто биологичното му разбиране (извън програмираната клетъчна смърт или – от друга гледна точка – като еволюционна придобивка), то, следвайки Шрьодингер, може би става дума за ентропия и проява на стрелата на времето¹⁶. Засега обаче тази посока ми изглежда по-хлъзгава; мисля си, че е далеч по-добре, поне като начало, да мислим остаряването през стандартната двойка сила и граница: ‘сила’ (спонтанност, рекурсивно продуциране, мрежа от процеси и отношения) и ‘граница’ (компоненти, мембрана, пространствено единство).

Нека в крайна сметка се обърнем и към ключовото понятие ‘автопойезис’, за да приключим с основните елементи: „Автопойетичната система е организирана (определена като единство) като мрежа от производителни процеси (синтез и разрушение) на компоненти; като тези компоненти: непрекъснато регенерират мрежата, която ги създава и конституират системата като разпознаваемо единство в областта, където съществуват“¹⁷.

И както казва Варела: това е конституиране на идентичност. Уточнихме, че изобщо не е случайно повторението на термина unity; вижда се, че дори разрушението е включено като част от цялостния пространствено-времеви производствен процес. Но не само настояването за идентичност, колкото самото понятие за граница изглежда свръхнаварено и проблематично. То е ключово, защото отличава клетката като автопойетична система от обществото, което не е автопойезис. В такъв смисъл живото се превръща все повече в граница, отколкото в сила, все повече в симетрия, отколкото в нейното спонтанно нарушаване (‘силата’ е сведена до отношения, производства и процеси). И така, границата се създава, оформя, уплътнява, наедрява; тя именно определя идентичността като следствие от някаква гранична работа. Какво би станало обаче, ако наред с понятието за граница започнем да мислим живото и през понятието за нередуцируема сила. Тогава вътрешните отношения и спонтанните производствени процеси остават същите, но силата на живото вече не е задължително обвързана с границата на живото. Дори можем да мислим живото просто като взаимодействието между неговите граници и сили, изразени във всеки организъм. Тогава ясно се вижда и напрежението в самото понятие за unity (което се използва в емпиричната наука).

След въвеждането (връщането) на нередуцираната сила в понятийния апарат, живата система вече не е перпетуум мобиле, тя не е кръгов процес, нито е синоним на любимата и спасителна дума „метаболизъм“, защото взаимодействието между сили и граници води до натрупвания, грешки, напрежения и макар телеологията частично да се запазва, то тя е само едната (гранична) страна на живото. Самоорганизацията не е пенкилер. И в случая става дума за типична дисипативна система. Автопойезисът всъщност е просто частичен резултат при организмите: имаме произвеждане не само на себе си, но и на нещо друго спрямо себе си (алопойетичност). Това е само допълнение към дефиницията на Варела, но децентрирането ѝ (добавянето на сили към границите) в случая е доста съществено¹⁸.

В крайна сметка получаваме тривиалния извод, че индивидуалното (идентично и цялостно) живо не се справя. Нека само си припомним за дефектите: грешките при митозата, уродствата, раковите образувания или неканцерогенните тумори... Всъщност единственото индивидуално, което изобщо се справя, е наречено от живите системи Бог; но то е едновременно сингулярност, трансцендентност и универсалност и в такъв смисъл не се брои. Изобщо не е случайно, че „вечно младите“ са все богове; или пък вечно завръщащите се. Това, че индивидуалното живо не се справя, означава, че неговата автопойетична система може да дава непредвидими дефекти, отклонения или мутации. И те са част от системата, а не просто нещо външно. Кое наричаме „система“ в случая? И живото, и живия организъм. Но двете понятия трябва вече да се разграничат.

БЕЗСМЪРТИЕТО И МУТАЦИИТЕ

Безсмъртието директно и неизбежно води до мутации. Тогава излиза, че живото би могло в някакъв смисъл да е безсмъртно, но това със сигурност не се отнася до индивидуалната жива система.

От друга страна, стареенето стандартно се разглежда като еволюционна придобивка на организма срещу някои мутационни процеси, напр. неконтролното размножаване на ракови клетки. Стареенето е противоположният процес на рака. Означава ли, че като цяло то е насочено срещу мутационната (и контра-телеологична) природа на организма? Ще отговорим след малко; засега по-важно е, че и мутациите, и остаряването имат общ корен: и двете са същностни характеристики на живото, и оттам на живата система. В този смисъл произвеждащите машини на Делъоз и Гатари са сякаш по-сполучлив теоретичен модел от автопойезиса при Матурана и Варела. Да сравним: „Организираното тяло е обектът на възпроизвеждането чрез поколението; то не е неговият субект. Единственият субект на възпроизводството е самото несъзнавано, което се запазва в кръговата форма на производството“¹⁹. И още: „...несъзнаваното просто възпроизвежда себе си в самото себе си“²⁰.

Но тук отново става дума за кръгови форми (макар и в подобрен вариант спрямо Матурана и Варела). И това по същество е следващият голям разказ – този за несъзнаващото производство. Корените на този психоаналитичен мит са директно изводими от Шелинг (*Unbewußte*), който на свой ред използва понятия, взети от онтологичния плурализъм на Готфрид Лайбниц и неговата агака срещу *tabula rasa*. Тези скрити връзки са налични както в понятията, така и в самия мит. Не е случайно, че несъзнаващото производство е безкрайно многообразно и през него несъзнаваното възпроизвежда себе си. Ако обаче следваме тази псевдо-лайбницианска традиция, то наред с несъзнаващото производство, трябва да въведем и неговата изключителна идея за съвъзможност, а оттам влиза и остаряването. В Лайбницевата традиция стареенето може би ще изглежда така: то е пропорционално увеличаване на несъзнаваното възприятие за сметка на съзнаваното. За разлика от цикличното производство, тук поне нямаме кръгови форми.

Може да се обобщи, че всяка кръгова онтология би била проблематична (срв. с цикличността при Делъоз и Гатари, както и с идентичното твърдение при Матурана и Варела). Стареенето не е смърт, а е жив процес; и живото не е само и просто смъртно или безсмъртно, но би могло да бъде и остаряващо. Щом един почти-кръгов процес води до натрупвания, отмествания и деформации, то в него трябва да има вътрешна причина за напускането на кръговата форма.

Тъй като безсмъртието води до мутации, сложният жив организъм просто превантивно остарява. Но това е знак за пробойна във вътрешната му кръгова телеология.

ХИПОТЕЗАТА: ДВЕТЕ СИСТЕМИ НАД ЦЕЛЕСЪОБРАЗНОСТТА

Остаряващият организъм е сякаш този, който предвижда мутацията и я спира; контролира я предварително чрез програмираното стареене. Но не е ли тогава остаряването крайният израз на живото (това сякаш не е необходим процес, а целеви процес)? Не е ли тогава самото стареене илюстрация на телеологичността? Ако то е „решение“ за прекъсване на фундаменталната деформационна природа на живото, не е ли организъмът отново дълбинно телеологичен, щом спира предварително мутациите?

Всъщност не. Защото в този момент целесъобразността напуска живия организъм

и се пренася и запазва в някакво неясно и абстрактно живо; това Матурана и Варела не биха искали (но пък подобно раздвояване не би било никаква пречка за желеещите машини от „Анти-Едип“). Ако живият организъм не е телеологичен, той не може да бъде и непрекъснато автопойетичен: просто имаме неговата амортизация срещу неговото производство.

А живото? Не е ли именно то телеологично? При всички положения живото трябва да има сили, които се проявяват в сложните организми като стареене. Това означава, че живото не би могло да запазва кръговата форма или рекурсивността като своя същност. Дори и да има цели, то в него трябва да има разминаване (прекъсване), което да е изразимо в съвзможността на силите и границите на организмите. В най-добрия случай имаме прекъсната целесъобразност.

Така остаряването е израз на два паралелни проблема. Първо, то илюстрира, че организъмът включва в себе си мутациите и изобщо не е безкрайно цикличен; а това директно поставя под въпрос телеологичността като единство и като дълбинна вътрешна характеристика. И второ, живото може да задейства механизми срещу собствената си мутационна природа именно през стареенето, но това не е живият организъм, изследван в биологията.

Ето защо мисленето само през производство и телеология е утопично, то приписва на организмите не само континуална цел, но и постулира (което не е същото), че няма нищо (на)празно. Този в същността си не-еволюционен подход не схваща родовите промени, т.е. предполага развитие само на индивидуално ниво, дори не на видово (типично за Кант; безинтересно за Варела; неуловим проблем при Делюз и Гагари); освен това не може същински да се понятизира като естествени нито излияването, нито мутацията, нито деформацията²¹. Остаряването в крайна сметка е израз на множествените и разминаващи се сили (и граници) в живите системи, а не израз на безкрайната потентност на щастливото живо.

Хипотезата е, че всяка почти целесъобразна подсистема (тя е винаги подсистема) се състои от две независими и свързани съвзможни системи, чието взаимодействие се нарича множествена прекъсната целесъобразност. Същото е и с живото. Ние наричаме живо взаимодействието между спонтанни сили и физически граници (под „граница“ включвам всички характеристики на автопойезиса). Защото ако запазим само границите (и производствените отношения, връзки или процеси), всъщност забравяме и не разбираме спонтанността..., а именно тя е в основата на всяка метаморфоза, срещу която понякога се бори живото чрез остаряване на организма.

Мисля, че е вече ясно и симптоматично защо ‘силата’ редовно се редуцира до ‘процеси’, ‘създаване’, ‘регенериране’; и само от време на време – когато този редуциционизъм е неволно пропуснат или забравен – се усеща особената празнина и неовладяност на това понятие. В момента, щом пренебрегнем силите, веднага получаваме илюзията за вътрешна телеология при организмите, за непрекъснат автопойезис, за чисто механистични модели на живото и най-важното: остаряването бива изключено.

ОСТАРЯВАНЕТО КАТО СЪЩНОСТ. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В крайна сметка имаме не умирането и смъртта, а остаряването на организмите. Не развалянето на машините, а тяхната амортизация и изхабяване. Става дума за продължителни и бавни промени, а не за установяване и описание на факти и срезове. Да припомним, че Хутер започва своята дисертация с изключително семплиа и трагически

въпрос: дали смъртта е наистина неизбежна (необходима)?²² Всъщност той, без да знае, пита за остаряването и тогава въпросът се оказва далеч по-интересен...

Принципно организацията на живите организми е симетрична (инвариантна)²³, но, от друга страна, живото всъщност се определя и разбира през понятието за спонтанно нарушаване на симетрията. От изложението дотук стана ясно, че и ключовото понятие 'спонтанност' не бива систематично разработено. Ако спонтанността, а оттам (като следствие) и организацията на системата, е продукт или характеристика на някаква сила, то въпросът е: бива ли 'силите' да се пренебрегват в теоретичната система? И по-важното: може ли самата спонтанност да остарява, може ли безформеното да остарява? Този въпрос ще остане засега отворен.

Да направим няколко финални обобщения:

1. Подходът на Матурана и Варела (типичен и за Йонас), който се състои в това, да се насочим към минималната форма на живот, е изключително плодотворен; а със своята рестриктивност дава много по-точни дефиниции, отколкото свободното боравене с понятието „автопойезис“. Въпреки това – и наред с него – е добре да има и втори поглед: към максималните форми на живот – сложните автопойетични системи, при които със сигурност се наблюдава стареене. Само така може да се обогати (и в крайна сметка да се опровергае) кръговата основа на самосъздаването при организмите. Т.е. няма сложни системи, които да не остаряват. Това е първият стандартен въпрос – кой да бъде обектът на изследване?

2. Всичко е сякаш орган: обесията по органичното, зараждането и производството е твърде настоятелна и просто забравя да мисли органичното като остаряващо, като носещо в себе си стареенето (а не смъртността или безсмъртието). Ако обаче включим остаряването, то органите престават да бъдат единствено и само производителни. И вътрешната целесъобразност (Кант), и живото понятие (Хегел), и автопойезисът (Матурана-Варела), и произвеждащите машини (Дельоз-Гатари) заскобяват или забравят проблема за стареенето. Разбира се, те имат едно много сериозно основание – остаряването привидно не е нито необходимо, нито универсален процес. Но проблемът е, че той трябва да бъде възможен и изводим от понятието за самосъздаване и минималната форма на живот; което пък изглежда случайно или спекулативно в повечето онтологии на живото, които представих. Това е вторият стандартен въпрос – каква да бъде методологията на изследването?

3. Какво обаче се случи с двете начални напрежения и с историческото клише за 'старостта като болест'? Първото напрежение при Хутер и Глагау е разрешено и на понятийно, и на емпирично ниво. Що се отнася до второто, то остаряването няма как да бъде външен процес, но не би могло да бъде и единствено вътрешен. Може би (това беше хипотезата) самото то е резултат от взаимодействие между сили (външното навътре) и граници (вътрешното навън). Ако пък старостта е изначална болест и живото е действително вечно болно, то това се изразява в мутациите на живите системи. Сега обаче спокойно можем да заменим метафората „болест“ с понятието „същност“: *senectus essentia est...* Да припомним, че тук не ставаше дума за програмираната клетъчна смърт (апоптоза), нито за патологичния процес на некрозата (внезапното състаряване). Това са просто частни случаи. Става дума за нещо по-общо, става дума за съвзможността между сили и граници; и именно тяхното прекъснато взаимодействие наричаме „жива необратима система“ или „спонтанно нарушаване на симетрията“. Идеята за необратими процеси също ще притесни и затрудни безпроблемната употреба на понятието за телеология или употребата на понятието за автопойезис (типични циклични структури). Тези употреби не нарушават втория закон на термодинамиката, а това нарушение изглежда като изклю-

чително важно изискване за разбирането на „живите необратими системи“ (необратимият процес се проявява в организма като натрупване). Метафорично казано: всяка жива система не е автопойезис, а автолабиринт. Натрупването и излишеството е трансценденталното условие за остаряването. Това е третият стандартен въпрос – с какъв понятиен апарат да се описват обектите?

Тук бих искал да направя и едно финално предположение – цялото това изложение би трябвало да е съвместимо с програмата на Ханс Йонас и „етиката на бъдещето“. Затова и смятам, че във всяка следваща футуристична програма остаряването трябва да бъде същностно включено: т.е. само през понятието за стареене може да се мисли и самото бъдеще. (Само)раждането, сексуалността, безсмъртието и производството просто не са достатъчни.

БЛАГОДАРНОСТИ

На някои места текстът е повлиян от разговори със и лекции на Орлин Вакарелов, Боян Манчев, Юнуз Юнуз и Кръстьо Вакарелов. Това, разбира се, по никакъв начин не означава, че те биха били съгласни с изложеното по-нагоре.

ЛИТЕРАТУРА

- Делъоз, Жил и Феликс Гатари. Анти-Едип. Капитализъм и шизофрения. преводач Антоанета Колева. С., КХ, 2004, 540 с.
- Кант, Имануел. Критика на способността за съждение, преводач Цеко Торбов. С., Издателство на БАН, 1980, 429 с.
- Петроний. Сатирикон. преводач Димитър Бояджиев. С., Народна култура, 1983, 148 с.
- Coulter, Harris L. Divided Legacy. A History of the Schism in Medical Thought, в 4 тома, том II – The Origins of Modern Western Medicine: J. B. Van Helmont to Claude Bernard [по Progress and Regress: J. B. Van Helmont to Claude Bernard], 2000, 785 с.
- Gavrilov, Leonid A. и Natalia S. Gavrilova. The Reliability Theory of Aging and Longevity //Journal of Theoretical Biology, том 213, номер 4, декември 2001, 527–545, doi:10.1006/jtbi.2001.2430
- Hutter, Jakob. Tractatio medica qua senectus ipsa morbus sistitur, Das ist: Dass das Alter an und vor sich selbst eine Kranckheit seye. Halle an der Saale: Jo. Christian Hilliger, 1732, 44 с.
- Maturana, Humberto R. (1975) The organization of the living: A theory of the living organization // International Journal of Man-Machine Studies, том 7, номер 3, май 1975, 313–332.
- Pittendrigh, Colin S. Adaptation, natural selection, and behavior //Behavior and Evolution, редактор А. Roe и George Gaylord Simpson; New Haven: Yale University Press, 1958, с. 390–416
- Pletcher, Scott D. и Claudia Neuhauser. Biological aging – criteria for modeling and a new mechanistic model //International Journal of Modern Physics, том 11, номер 3, май 2000, 525–546, doi:10.1142/S0129183100000444.
- Schäfer, Daniel (2002) ‘That senescence itself is an illness’: a transitional medical concept of age and ageing in the eighteenth century //Medical History, том 46, номер 4, октомври 2002, 525–548
- Schrödinger, Erwin. “What is Life?” & “Mind and Matter“; Cambridge: Cambridge University Press, 1969, 178 с.
- Varela, Francisco J. Patterns of Life: Intertwining Identity and Cognition //Brain and Cognition, том 34, номер 1, юни 1997, 72–87.
- Varela, Francisco J., Humberto R. Maturana и Rodrigo Uribe. Autopoiesis: The organization of living systems, its characterization and a model //Biosystems, том 5, номер 4, май 1974, 187–196.

Weber, Andreas и Francisco J. Varela. Life after Kant: Natural purposes and the autopoietic foundations of biological individuality; във *Phenomenology and Cognitive Sciences*, том 1, номер 2, юни 2002, 97–125, doi:10.1023/A:1020368120174

БЕЛЕЖКИ

¹ Най-краткият критически преглед, с който съм запознат, е наличен в Pletcher и Neuhauser 2000. Там е предложена и работна хипотеза за прост механистичен модел на остаряването.

² Благодаря на Дарин Тенев, който ме насочи към Сибила; в предпоследния вариант на този текст, тя все още отсъстваше. Легендата гласи, че Сибила получила безсмъртие (или, според други източници, много дълъг живот), но не и вечна младост: съответно тя остарявала и постепенно се смалвявала като в истинска метаморфоза... Един ден, казва тя, ще престана да бъде забележима и ще остане само моят глас. Сведенията могат да бъдат открити в Овидий, *Метаморфози*, книга XIVXIV, стих 152–153.

³ „Сибила, какво искаш?“, „Искам да умра.“ – Петроний 1983, 47–48.

⁴ Hutter 1732. Това обаче не е оригинално хрумване: вж. Теренций, когото Хутер цитира; или Сенека; или пък дисертацията на Егидиус Глагау от 1715. От медицинска гледна точка твърдението е характерно и разбираемо за XVIII в., но само Глагау и Хутер го възприемат буквално и понятийно. Контекст, история на проблема и анализ има в Schäfer 2002. Твърдението е отхвърлено по емпиричен път, но изненадващо остава като концептуална, метафизическа рамка.

⁵ Представители на това течение (в различна степен) са Санторио (Санкториус), Алфонсо Борели, Рене Декарт, Францискус Силвиус, Томас Уилис, Фридрих Хофман, Херман Бурхаве и др. За повече информация: Coulter 2000, 110–180.

⁶ Друг – и важен – въпрос е дали болестта трябва да се възприема като нещо чисто външно, което атакува организма, а не и като характеристика на самия организъм. Сякаш по-коректният подход е болестта да се възприема като взаимодействие между организма и средата (каквото е и самото живо, самото съзнание).

⁷ Накрая ще трябва да разграничим ‘живото’ от ‘живите системи’, но засега е още рано.

⁸ Кант 1980, 276.

⁹ Pittendrigh 1958, 394.

¹⁰ Т.е. живите системи са автопойетични във физически смисъл. Последният изключително интересен (и най-ясен с връзката си спрямо Кант) текст е на Weber и Varela 2002.

¹¹ Интересна е връзката между идеята за ‘натрупване’ и моделът на началното ‘излишество’ при организмите, предложен при Gavrilov и Gavrilova 2001.

¹² Varela и др. 1974, 187.

¹³ Както ще опитам да илюстрирам, това разграничение трудно може да бъде удържано на понятийно и емпирично ниво.

¹⁴ Maturana 1975, 317–318.

¹⁵ Varela и др. 1974, 189.

¹⁶ Schrödinger 1969. Това обаче означава, че живите системи не са действително негентропични.

¹⁷ Varela 1997, 75.

¹⁸ Ако говорим за процеси при автопойетичните системи и се окаже, че има някакво натрупване в процеса, което неминуемо и необратимо води до неговата промяна, то деформацията на процеса, разбира се, е друг процес, който е вътрешен на първия, но който постепенно го премоделира. Това означава, че всяко единство трябва да има в себе си спонтанността на собствената си деформация; засега това липсва в критическата и изследователска литература върху автопойетичните системи с вътрешна телеология.

¹⁹ Дельоз и Гатари 2004, 145 (добавен курсив).

²⁰ Дельоз и Гатари 2004, 145.

²¹ Виж ироничния коментар, че еволюционната теория сякаш обяснява по-лесно ранните успехи на даден вид (репродуктивността), отколкото неговите късни несполуки (остаряването и

смъртта) – Gavrilov и Gavrilova 2001, 528. Самата статия обаче е любопитна заради друго: тя разглежда „теорията за надеждността“ (reliability theory), приложена върху остаряването и предлага общ математически модел, спрямо който разпределението на Гомперц-Мейкхем и разпределението на Вейбул са частни случаи. В статията има и отговор срещу критиката на Fletcher и Neuhauser 2000.

²² „...cur homini necessario moriendum sit?“ – Hutter 1732, 5.

²³ Varela и др. 1974, 191.